

Vitsø var blandt de allerførste danske landvindinger

Først gravede bønderne en rende i den stenede strand langs med havet. De gjorde den så dyb, som det indsvende havvand tillod. Dernæst fyldte de renden op med ler, som møjsommeligt blev gravet ud og hentet ned fra Vorbjergnakke, syd for søens udløb i havet. Ovenpå denne lerkerne blev den nye dæmning lagt op som en jordvold i knap to meters højde.

Året var 1868, og bag dæmningsprojektet stod de 10 interessenter i selskabet »I/S Hvidsø«.

To store jordejere skilte sig ud med en fjerdedel hver af Vitsø: avlsbruger Henning Nissen og proprietær Ove Nicolai von Essen Barfoed, Søbygård.

Også Barfoeds mor, Anna Sophie Frederikke (født Fabricius), ejede en betydelig andel. Hun rådede over en ottendedel af søen, mens de øvrige syv interessenter blot ejede hver en tolvtedel eller fireogtyvendedel.

Hvor langt denne første egentlige dæmning har strakt sig, ved vi ikke præcist, men den har været noget kortere end de ca. 2750 meter, som nutidens dæmning strækker sig over.

Dæmningen stod færdig i 1871, og i sommerens løb blev det besluttet at udmatrikulere »Vidsø«, der indtil da havde været ejet i fællesskab. Begrundelsen var den, at »inddæmningen er sikret og hele lodden tørlagt, så at den nu

frembyder gunstige betingelser for at bringes i kultur«.

Blot halvandet år senere var »Vidsø« dog atter fyldt med vand. Dæmningen lå i ruiner efter århundredets største stormflod i november 1872. Den hærgede i det meste af landet, men ramte hårdest i den sydlige del, hvor 80 mennesker mistede livet i de frådende vandmasser. På Ærø brød den også ind i Stokkeby Nor.

Kong Niels byggede borg

Tilbage i tidernes morgen, dvs. i ældre stenalder for 8000 år siden, var der tørt land i Vitsø. Om området havde præg

Vitsø

Oprindeligt en fjordarm to kilometer syd for Søby, der gradvis blev afsnøret som et nor og senere en sø på ca. 136 hektar af et mægtigt system af strandvolde. Afvandingsforsøg i 1785, 1838 og 1868, men først fra 1957 gennemførtes en egentlig kultivering med statsstøtte. Det oprindelige strandvoldssystem, Søby Måe, er gravet helt i stykker siden 1950'erne for at skaffe sten og grus til anlægsarbejder på Ærø. Naturfredet i 1994 og igen i 2009.

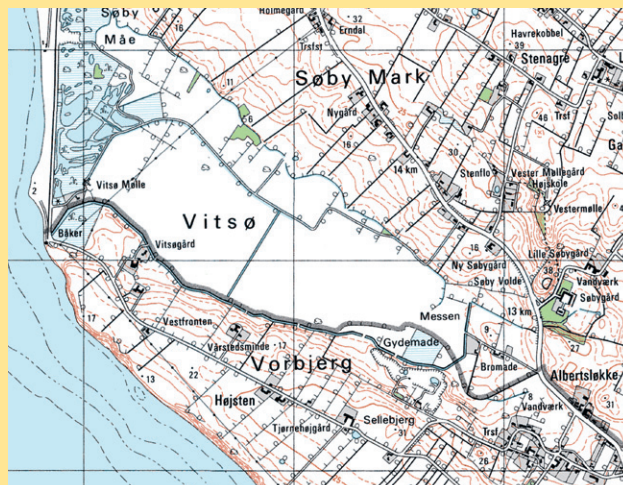
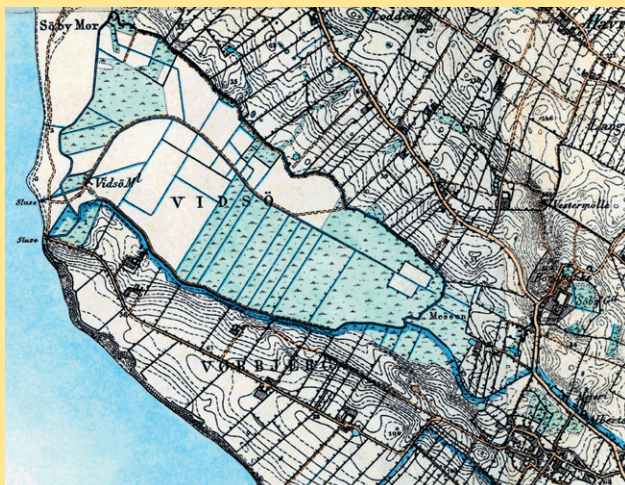
Genetableret som 112 hektar vådområde med en sø på 52 hektar og to meters vanddybde i 2009. Vandmiljøplanprojekt.

Størstedelen af området (111 hektar) ejes af Aage V. Jensen Naturfond.

Kortene er fra 1870, 1890 og 1990.

Ærø kommune.

Koordinater: 6086942, 581013.

Det var hertug Hans den Yngre, der lod det nuværende Søbygård opføre omkring 1580. Byggeriet betragtes som et prestige-anlæg med store stensætninger omkring såvel hovedbygning som avlsgård, og med gården placeret midt ude i den gamle mølledam. Søbygård blev udstykket i 1771. I dag ejes ejendommen af »den selvejende institution Søbygård«, der har gennemført en omfattende restaurering af bygningerne, der benyttes til en lang række almennyttige formål, såsom kunstudstillinger, receptioner, borgerlig vielse og det årlige festspil.

af overdrev eller fugtige enge, ved vi ikke, men i takt med havstigningen gennem de følgende årtusinder trængte Litorina-havet ind over de lave arealer og skabte en fjordarm helt op til den nuværende Søbygård. Masser af muslingskaller i pløjelagene afslører områdets fortid som marin fjordbund.

Efter istiden og med den seneste vandstandsstigning for ca. 4000 år siden er lavningen blevet til en fladvandet bugt, som derefter er fyldt delvist op med marine aflejringer som et marint forland. På højdekortet ses det tydeligt, at strandvoldene er vokset ud fra klinterne syd for Maden og bukket ind i bugten som krummodder.

Havstrømmenes aflejringer af sten-volde langs kysten har afsnøret fjordarmen og omdannet den til et nor og senere en brakvandssø, der gradvis er blevet mere og mere ferskvandspræget. De mægtige strandvoldssystemer skabte en effektiv afspærring af fjorden, og mellem voldene opstod der våde strandenge med et helt særligt dyre- og planteliv, hvor Søby-bønderne lod deres husdyr græsse. Ureguleret råstofindvinding for at skaffe sten og grus til veje og byggeri på Ærø har siden 1950'erne ødelagt dette stor-

slåede strandvoldslandskab. I dag er det gravet helt i smadder.

Helt op til tidlig middelalder har der været en åben forbindelse ud til havet, der tillod skibsfart op til voldstedet ved Søby. Voldstedet skal være anlagt af Kong Niels i perioden 1104-1134 som værn mod de vendiske røverbander, der hærgede Syddanmark i det 12. århundrede. Denne fremstilling er der dog ikke enighed om blandt historikere, men den medtages her som den »officielle« tolkning.

Kong Niels, der var søn af Svend Estridsen, betragtes som »en kraftløs konge«, under hvem retssikkerheden blev mindsket og landet bragt på randen af borgerkrig. Det var Niels' søn, Magnus, der myrdede Knud Lavard i 1131. Tre år senere faldt Magnus i kamp mod Knuds tilhængere, hvorefter Niels søgte tilflugt i Slesvig, men her blev han selv dræbt af borgerne som hævn for mordet på den populære Knud Lavard.

Voldstedet og borgen ved Søby mistede gradvis sin betydning frem mod 1250, hvorefter den fik lov at forfalde. Jorden blev delt ud på fire bøndergårde. Den eksisterende Søbygård er opført omkring 1580.

Græsning og høslæt

Det allerførste værn mod havet blev anlagt så tidligt som i 1785-88. Nogen dæmning var der ikke tale om, men blot en opkastet jordvold på landsiden af kanalen bag den gamle strandvold.

Noget helt lille ingeniørprojekt var det dog ikke. I 1778 havde Jens Nissen fra Sundeved giftet sig til møllen ved udløbet fra Vitsø, og han var interesseret i at forsøge en udtørring for at skaffe mere græsning til opdræt af heste. Den Slesvig-Holstenske Landkommission havde fremsat forslag om at udbyde søudtørringen gennem en offentlig licitation, og i marts 1784 indgik Nissen en kontrakt med Rentekammeret, hvorefter han optog et lån på 4000 rigsdaler i kreditkassen og senere et andet lån på 200 rigsdaler som startkapital for projektet.

Takket være lokalhistorikeren Palle Abramsson har vi også et detaljeret kendskab til projektets videre forløb, som skal gengives her:

»Jens Nissen, der nu er møller og entreprenør, opfører en stubmølle med træsnekke til udpumpning af vandet. Endvidere opføres et hus lige nord for møllen til bolig for den kommende sømøller. Man opkastede en jordvold hele vejen rundt om Vitsø og gravede en grøft på den udvendige side af volden. Grøften skulle tage overfladevandet fra det omgivende terræn. Grøfterne og jordvolden bugtede sig langs søbredden af Vitsø, og langs kysten 100-300 m inden for strandkanten. Vandet fra begge grøfter løb uden om møllen til møllekanalen, der udmundede ved slusen. Møllen pumpede vandet fra Vitsø, ud i møllekanalen.

I juli 1788 hedder det sig, at Vitsø var udtørret, hvad der ingenlunde var tilfældet. Ifølge en tegning, der er udarbejdet samme år og efter udtørringen, havde man indvundet ca. 22 tønder land, i alt ca. 9 % af Vitsø.«

Nogen større tørlægning blev altså ikke resultatet. I de følgende år udvides det tørlagte areal, så i 1805 omfattede det omtrent 22 hektar, men det var først, da den dårligt indrettede stubmølle i 1838 erstattes med en strå-tækt pumpemølle af hollændertypen, at projektet begynder at give overskud. Bygherren var Christian Nissen, der var søn af Jens Nissen, og denne nye

mølle er identisk med den, der i dag står ved vestenden af Vitsø.

I de følgende årtier udbyggede Christian Nissen og sønnerne Niels Henning og Laurits Christian mølleriet med bl.a. en ny møllerbolig og et boghvedegrynværk. Udtørringen forbedredes også, men ikke væsentligt i forhold til de 22 hektar fra 1805 hvis man skal tro jordebogen fra 1855. Ifølge bogen bestod 111 af søens samlede 136 hektar af åben vandflade. Muligvis kan der i sommerhalvåret have været noget større græsarealer, som på grund af pumpestop og deraf følgende vinteroversvømmelser ikke er blevet registreret i jordebogen. Et kort fra 1847 viser angiveligt, at omkring en tredjedel af søen var udtørret på dette tidspunkt.

Selvom udtørningsprojektet i årene 1868-71, som beskrevet i indledningen, medførte en stærkt forbedret afvanding, omfattede landvindingen dog fortrinsvis våde engdrag. Til gengæld betød projektet et farvel til tidligere tiders rige fisker- og jægerliv.

Takket være et samtidsvidne, gård ejer Anders Bæhrend Andersen (født 1856) fra Højstengård på Leby Mark, har vi et levende indtryk af fortidens mangfoldighed. Gårdejeren beskrev naturforholdene i Vitsø (som han kaldte Hvidsø) omkring inddæmningstidspunktet i sine håndskrevne erindringer:

»I gamle dage var Hvidsø et eldorado for fuglelivet. Det var ligesom en holdeplads, et hotel for fugle på træk. Der kom svaner, vildgæs og masser af ænder, vel nok mest gråænder og krikænder. Jeg har hørt fortælle, at der før i tiden kunne ses i hundredvis af ænder på stubmarkerne efter høst, hvor de sankede korn. Foruden ænderne var der mange andre vade- og svømmefugle: hættemåger, terner, snepper, brushøns, klyder o.m.a.

En gammel mand har fortalt mig om jagten i de tider. Fra land og et stykke ud var der tagrør. Her i dette skjul kunne jægerne ubemærket nærme sig ænderne i det åbne vand og på den måde komme på skudhold. Han havde engang skudt syv ænder i eet skud.

Tillige var der masser af fisk, særligt ål og gedder. Min far skød i sin ungdom mange gedder i Hvidsø. Lystfiskerne havde små

pramme og fiskede med kroge og lyster. Om efteråret fik ålene rejselyst og vandrede mod havet. Henning Nissen havde fire åleruser i rad efter hinanden stående i en af de kanaler, som førte til havet, og han fik lige så mange ål i den sidste ruse, som i den første.

I sommeren 1870 blev vandet malet [pumpet ud, red.] af søen og ca. en fjerdedel blev tørlagt. På den lavere del kunne små pramme flyde, og der blev taget mange ål med lyster. Det kneb med både, og mange benyttede et dejtrug som jolle.«

Men meget mere end to år varede det ikke, før søen atter var totalt oversvømmet fra havet og helt op til Søbygård.

Stormfloden rammer

Århundredets stormflod hærgede i dagene 13.-14. november 1872 og ramte også Vitsø med frygtindgydende styrke. Det barske vejrfænomen gennembrød dæmningen på flere steder, og hele det inddæmmede areal blev fyldt med havvand. Møller Henning Nissen rantes hårdt, men helt ind inde i Bro-maj i den sydøstlige ende af søen stod vandet 1,2-1,8 meter op i stuerne.

Den eksisterende havdæmning er anlagt tilbage i 1868, men forstærket efter stormfloden tre år senere og totalt renoveret i perioden 1957-63. Det sort-hvide foto af dæmningen er taget i 1941 af geografen Einar Storgaard (1890-1981), mens forfatterens farvebillede er fra august 2005.

Også denne begivenhed er skildret af et samtidsvidne, hvis beretning er anvendt som grundlag for denne skildring af lokalhistorikeren Palle Abramsson:

»I løbet af dagen blev kvæget på Vitsøgaarden flyttet til Vorbjerg. Henning Nissen og familie nåede lige at krydse træbroen ved slusen. Få minutter senere flød den væk, og til sidst brød havet ind over dæmningen, der delvis blev jævnet. Vandet, der steg til 14 fod [4,4 meter] over daglig vande, fossede ind og gravede en lille dam bag møllepasserens 6 fag lange hus. Da vandet var på sit højeste, flød taget af og forsvandt til havs ud over dæmningen.

Henning Nissens 14 fag lange stuehus og lade blev væltet, og taget på den 12 fag grundmurede lade, som han havde opført samme sommer, sejlede med loftsgulvet indeholdende årets kornhøst ud til dæmningen, hvor det blev hængende, inden det brækkede midt over, og indbo, møbler, husgeråd og redskaber var bortskyllet. Nogle dage senere hentede man, hvad der var ilanddrevet på Als.

Den store mølle blev stående, men mistede dog stråtaget. Den lille stråttækte pumpemølle, der lå nordligt i Vitsø og var

forankret til nogle i mosebunden nedrammede pæle, blev revet fri og sejlede ud midt i Søby Måe. Den blev senere genopført med tagpaphat og tækket krop samt kludesejl.»

Ingen mennesker omkom på Ærø i modsætning til Lolland-Falster, hvor stormfloden krævede 80 liv, men den dramatiske begivenhed demonstrerede, at dæmningen ud for Vitsø var alt for lav. Det blev vedtaget at forhøje den, og i sommeren 1875 var man parat til at opføre en 250 meter lang ekstra dæmning, der skulle gå fra havdæmningen over Søby Måe og op til Loddenbjerg. Højden skulle være 3,1 meter over daglig vande.

Statsstøtte lokker

De følgende 80 år forløb uden dramatiske forandringer af forholdene.

De to pumpemøller blev startet og stoppet efter behov, og som vinden nu blæste. Driftsformen var ekstensiv og sigtede udelukkende mod at skaffe græsning og høslæt. Af samme grund stod vindmøllerne stille fra sent efterår til næste forår, så den tørlagte sø

var oversvømmet hele vinteren. Sandsynligvis har fuglelivet igen mindet meget om fortidens »eldorado«, som skildret af gårdejer Anders Bæhrend Andersen før 1868-udtørringen.

I 1920'erne blev der rejst en femvinget jernmølle som erstatning for den lille mølle, der pumpede vandet fra søens dybere dele op i møllekanalen og ud til den store hollændermølle. I 1937 byggede man et maskinhus ude ved den store mølle, og her blev der installeret en 15 Hk »Søby«-motor fra den lokale motorfabrik i Søby. Den trak en centrifugalpumpe af fabrikatet »Løkkegaard«, som hjalp til med udpumpningen i vindstille perioder.

Så kom den tyske besættelse i 1940, og med den fulgte rigsdagens beslutning om at yde omfattende tilskud til de såkaldte landvindingsprojekter. Dermed åbnede der sig helt nye muligheder for »I/S Vitsø Inddæmning«.

Nøjagtig på 69. årsdagen for den skæbnesvangre stormflod viste vejrliget atter tænder. En sydøsten storm med ekstremt højvande ramte Vitsø-dæmningen 13.-15. november 1941.

Pumpemøllen i sydvesthjørnet af Vitsø Nor er fra 1838 og ligger mellem afvandingskanalerne. Mølletypen kaldes en jorðhollænder. Møllen er en af Danmarks første vindmøller med en Arkimedes' skrue som pumpe: en spiralskrue i en tætsluttende, skrå cylinder. Når skruen drejer, løfter gevindet vand fra bunden og ud af cylinderens øverste ende. Det sort-hvide foto er taget i 1941 af geografen Einar Storgaard (1890-1981), mens forfatterens farvebillede er fra marts 2012.

Omtrent midt på dæmningen bortskyllede havet alt fyldmateriale helt ind til kronen, og det samme skete på en strækning af dæmningsens søndre del syd for udløbet.

Fire måneder senere skrev interessentskabets sagfører til Statens Landvindingsudvalg i Landbrugsmministeriet og anmodede om økonomisk hjælp til »udbedring af den arealerne beskyttende dæmning«, som var blevet voldsomt beskadiget under 1941-stormen. Ifølge sagførerens brev, der var dateret 31. marts 1942, drejede det sig om kystbeskyttelse af ca. 199 hektar land, hvoraf de 143 hektar udgjorde det egentlige inddæmmede areal.

Statens Landvindingsudvalg reagerede prompte. Man oprettede straks journalsag nr. 334, og allerede 24. april sendte udvalget to mand på besigtigelse i Vitsø sammen med bestyrelsen for interessentskabet og en repræsentant for grundforbedringsudvalget i Svendborg amt.

Besøget var lovende og I/S-bestyrelsen blev opfordret til »straks« at lade udarbejde et projekt for en forbedret afvanding, undersøge stemningen for at gennemføre dette blandt lodsejerne og derefter vende tilbage med et andragende om støtte.

Alt for dyrt

Hedeselskabet blev kontaktet af gård ejer Peder Pedersen på vegne af interessentskabet, men i første omgang blev selskabet blot bedt om at levere et projekt til udbedring af skaderne på dæmningen.

Projektet blev præsenteret på generalforsamlingen i august samme år, hvor det blev positivt modtaget, men alligevel ikke vedtaget i sit fulde omfang. Man besluttede at udskyde reparationen af selve havdæmningen, indtil det store afvandingsprojekt for hele det inddæmmede areal forelå, men man ønskede straks at få ombygget og udvidet de to sluser, hvis beskedne størrelser mentes at medføre store ulemper for afvandingen, sådan som forholdene var.

Ombygningen var beregnet af Hedeselskabet til at koste ca. 15.000 kr.

Ved forfatterens første besøg i 2005 fremstod den gamle mølle fra 1838 som nytækket og under kyndig renovering som vist på billedet. Meget tommer var også nyt i møllen, mens hatten dog stadig havde huller. I græsset nedenfor møllen lå den originale vandsnegl eller Archimedes' skrue og forvitrede (tv.). Situationen var noget forværret ved besøget i marts 2012, hvor møllerenoveringen tydeligvis var opgivet. De gamle trætrædhjul og andre originale dele samt træskruen var i fremskredent forfald som vist på billederne fra marts 2012 (th.).

(314.700 kr. i 2011-priser). Med 2/3 statstilskud ville regningen til de 33 lodsejere i fællesskab blot komme til at lyde på 5.000 kr. ((104.900 kr. i 2011-værdi) eller 151,50 kr. (3179 kr. i 2011-værdi) til hver.

Samme dag, som generalforsamlingen blev afholdt, skrev interessentskabet til Statens Landvindingsudvalg og ansøgte om en godkendelse af »ombygningen af de to sluser som landvindingsarbejde med tilskud på 2/3 af samtlige ved ombygningen forbundne omkostninger og med resten som lån«. Ansøgningen var underskrevet af Peder Pedersen og fire andre lodsejere, som formentlig tilsammen udgjorde bestyrelsen.

Men den gik ikke. Statens Landvindingsudvalg svarede tilbage godt to uger senere, at man ikke mente at kunne tage stilling til de to nye sluser, før hele projektbeskrivelsen for den forbedrede afvandings forelå.

Forklaringen var formodentlig, at landvindingsudvalget havde lugtet lunt: interessentskabet ville prøve at nøjes med et par nye sluser på statens regning i stedet for selv at investere i det langt større afvandingsprojekt.

I løbet af foråret 1943 færdiggjorde Hedeselskabet sit forslag til afvandings af den gamle inddæmning samt for-

stærkning af havdæmningen, men forslaget fik en krank skæbne.

På en ekstraordinær generalforsamling 26. maj blev forslaget præsenteret for de 18 fremmødte lodsejere, der tilsammen repræsenterede mere end 2/3 af arealet, fordelt efter hartkorn. Forslaget gik ud på at uddybe landkanalen rundt om det inddæmmede og reparere digerne langs kanalen. Pumpekanalen skulle også uddybes og delvis forlægges og endelig skulle det ene vinddrevne pumpeanlæg flyttes og forsynes med en længere snegl. Prisen var voldsom: hvis kanaldigerne skulle forhøjes til en kronekote i 1,5 meter ville projektet koste 212.000 kr. (4,4 mio. kr. i 2011-værdi), mens en kronekote i 1 meter kunne udføres for 135.000 kr. (2,8 mio. kr. i 2011-værdi).

Det kunne der ikke blive tale om, selv om der var udsigt til 2/3 statstilskud. Overhovedet ikke. Man behøvede end ikke foretage en afstemning.

I Hedeselskabets referat, der blev sendt til Statens landvindingsudvalg tre dage senere, stod der:

»Der var ingen stemning for at søge afvandingsprojektet gennemført som landvindingsarbejde, og heller ikke ønskede man det i august f.å. indsendte projekt til istandsættelse af havdiget gennemført som

landvindingsarbejde, idet man i begge tilfælde anså udgifterne for at være for store. Man ønskede derimod gerne sluserne gennem havdiget ombyggede efter afdelingens forslag og anmodede os om at forespørge, om der var mulighed for, at dette arbejde alene kunne godkendes som landvindingsarbejde, eller om man skulle betragte underudvalgets skrivelse af 22/9 f.å. til gårdejer Peder Pedersen som et definitivt afslag«.

Den drivende kraft bag den endegyldige kultivering af Vitsø var gårdejer Peder Pedersen (1897-1994). Han var formand for I/S Vitsø Inddæmning i 1940, hvor man første gang anmodede om statsstøtte, men senere opgav på grund af udgiftens størrelse, og igen i 1957 da det var helt nødvendigt at få renoveret det stærkt nedslidte afvandingsanlæg. Billedet er fra ca. 1985, og det er er svigerdatteren Petua Pedersen til højre. Foto: privateje.

Det skulle man. Statens Landvindingsudvalg svarede tilbage, at den beskedne udgift til nye sluser, som åbenbart var det eneste, lodsejerne ønskede, ikke »nødvendiggør tilskud af den størrelse, som muliggøres efter landvindingsloven«.

»Diget skal ordnes«

Tyve år senere var det stadig gårdejer Peder Pedersen, der repræsenterede I/S Vitsø Inddæmning. Det blev også Pedersen, der som formand måtte bide i det sure æble og acceptere en projektpriis i 1964, der var endt med at være dobbelt så høj som det dyreste forslag fra 1943. Pedersen rasede mod myndighederne og kaldte det »fup«, men intet hjalp.

Det kostbare projekt var blevet udarbejdet af Hedeselskabet i 1956 og omfattede blandt andet en helt ny, tilbagetrasket dæmning med ny sluse og et helt nyt pumpeanlæg. Det gamle anlæg var simpelthen totalt nedslidt, og den eksisterende havdæmning gennembrudt på en strækning næsten helt ind til inderste kronekant.

Billigt ville det ikke blive, men der var ingen vej uden om. »Diget skal ordnes«, sagde gårdejer Peder Pedersen med streg under »skal« i referatet fra landvindingsudvalgets møde tirsdag 20. november 1956 klokken ni på Søby Kro, hvor der var samlet 43 lodsejere samt to ingeniører fra Hedeselskabet. Mødet var kommet i stand efter anmodning fra Hedeselskabet »for at finde frem til en ordning af dige- og afvandingsforholdene« ved Vitsø.

Det nye »havdige« alene ville komme til at koste 216.000 kr. (2,9 mio. kr. i 2011-værdi) som største enkeltpost i Hedeselskabets samlede budgetoverslag på 760.000 kr. (10,1 mio. kr. i 2011-værdi). Som et lille lyspunkt lovede landvindingsudvalgets sekretær Erik Steenstrup, at pumpelagets gæld på 20.000 kr. kunne komme med i statslånet, som derfor ville blive forhøjet til 780.000 kr.

Kort før frokost skred man til afstemning. 32 lodsejere sagde ja, syv stemte nej og tre blankt. »Vi regner herefter med at få et andragende og vil så

Udsigten mod vest fra Søby Vold viser den nyskabte søs mægtighed. Det samlede naturområde er genetableret som 112 hektar vådområde med en sø på 52 hektar. Billederne er fra august 2005 og marts 2012.

behandle sagen«, sagde sekretær Steenstrup, hvorefter mødet sluttede klokken 11.25.

24 dage senere lå der et andragende om et statstilskud på 2/3 af 780.000 kr. til Hedeselskabets projekt.

Ulovlig ralgravning

I løbet af foråret og sommeren 1957 blev ansøgningen vurderet, og 14. august godkendtes den i Landbrugsministeriet, men blev derefter parkeret i venteposition på den såkaldte beredskabsliste. Arbejdsministeriet skulle først give grønt lys for pengene, før arbejdet kunne gå i gang, fordi landvindingsloven i sit formål var en be-

skæftigelseslov. Vitsø-projektets videre skæbne ville nu være afhængig af udviklingen i arbejdsløshedstallene på Ærø. Der var dog stadig mange ledige i efteråret 1957, så allerede en måned senere frigav Arbejdsministeriet den første rate på 275.000 kr. (3,6 mio. kr. i 2011-værdi).

Arbejdsløshedstallet faldt imidlertid drastisk og ubrudt fra starten af 1958 frem mod den fulde beskæftigelse i 1960'ernes enorme opgangsperiode, så Vitsø-projektet nåede lige præcis at komme med i den store statsstøttede landvindingsbølge. Fra 1940 til 1970 blev der oprettet i alt 2336 landvindingssager, hvoriblandt Vitsø-afvandingen var blevet

godkendt i 1956 som sag nr. 1965.

Arbejdet var beregnet til at vare to år, men kom til at vare dobbelt så længe på grund af periodevis mangel på arbejdskraft på øen. Overslagssummen måtte også forhøjes til 900.000 kr.

Undervejs opstod der flere gange »episoder« med lodsejere, der ufortrødent fortsatte deres ralgravning på strandvoldene både foran og bag den nye dæmning. Afvandingskommissionen havde i november 1960 bestemt, at der af sikkerhedshensyn ikke måtte fjernes materialer af nogen art mellem havet og den nye dæmning samt i en afstand af 25 meter på den indvendige side. Denne kendelse blev offentliggjort og tinglyst på samtlige ejendomme samme år og til overflod var 25 meter-grænsen blevet tydeligt markeret med pæle i marken.

Det blæste flere lodsejere på.

Hedeselskabets ingeniører påtalte gentagne gange mindre overtrædelser af 25-meter grænsen, men da den tilsynsførende i maj 1962 måtte konstatere, at to lodsejere i vinterens løb havde bortgravet og solgt 15-20 meter af den fredede arealstrimmel indenfor dæmningen, blev de meldt til politimesteren i Ærøskøbing.

I løbet af sommeren blev en entreprenør fra Søby også trukket frem i lyset, da det blev fastslået, at han havde gravet ral indtil syv meter fra foden af dæmningen.

De tre lovovertrædere blev straffet med bøder og pålagt indenfor en bestemt tidsfrist at retablere tilstanden på de afgravede felter.

»Fup« blev sidste ord i sagen

Endelig i 1964 kunne arbejdet erklæres for afsluttet. Den samlede udgift løb op i 898.133 kr. (8,7 mio. kr. i 2011-værdi).

Regnskabet blev præsenteret ved et sidste møde i Søby 17. september 1964 mellem Statens Landvindingsudvalg og bestyrelsen for I/S Vitsø. Det sluttede i dårlig stemning.

Sagen var den, at pumpekanalen stadig manglede en uddybning på ca. 10 centimeter, før man var nede ved den fastsatte dybde i regulativet. I regnskabet var der afsat 3000 kr. til at dække lodsejernes udgifter ved at opnå denne dybde »ad åre« gennem de ordinære oprensninger. Formanden for lodsejerne, gårdejer Peder Pedersen, protesterede mod det beskedne beløb og henviste til, at den seneste oprensning i 1963 havde kostet 7-8000 kr.

Den tilsynsførende gjorde opmærksom på, at da lodsejerne overtog anlægget pr. 1. januar 1964, var kanalen oprenset til fuld dybde, så der kunne ikke kræves erstatning for forhold, der var opstået efter overtagelsen. I virkeligheden skulle de 3000 kr. betragtes som en venlig »gestus«.

Gårdejer Peder Pedersen gjorde

gældende, at lodsejerne aldrig havde fået besked om overtagelsesdatoen. Noget ophidset betegnede han fremgangsmåden som »fup«, et udtryk der blev påtalt af formanden for afvandingskommissionen, før man afsluttede det sidste møde i den langvarige sag om kultivering af Vitsø.

Naturfond træder til

Gennem de næste årtier blev der dyrket gode afgrøder i den veldrænede søbund, som viste sig at bestå af store arealer med frugtbar jord. Antallet af lodsejere faldt imidlertid drastisk i takt med den forcerede strukturudvikling i landbruget, så i slutningen af 1990'erne var det meste af jorden samlet hos en enkelt person.

Allerede 1980'erne syslede det daværende Fyns Amt med forslag til en naturfredningsplan, der skulle beskytte de sidste rester af sjældne plantesamfund i området, bl.a. rigkæret ved Gydemade. Det lykkedes dog ikke i tide, og Gydemade blev forvandlet til et »udtørret, plantefattigt og ligegyldigt areal«, der ikke engang blev dyrket, som en bitter botaniker udtrykte det i 1989. Allerede i 1964 havde man forsøgt at få rigkæret fredet, men Danmarks Naturfredningsforening havde afvist tanken, da man fandt arealet på otte hektar for lille til en fredning!

I 1990'erne begyndte amtet at interessere sig for den gamle inddæmning

Ureguleret ralgravning fra 1950'erne og frem har ødelagt det enestående strandvoldssystem mellem søen og havet, hvor der tidligere fandtes mange sjældne planter. Flere gange i tidens løb har gravemaskinerne været i betænkelig nærhed af dæmningen. I dag kontrolleres udvindingen af råstoffer af kommunen. Det er Vitsø-møllen, der ses i øverste venstre hjørne af billedet. Luftfoto: Anders Skriver Myrtue, 1992.

Hans Alfred Hansen var født og opvokset på Ærø, og blev en af sin tids dygtigste botanikere ved Københavns Universitet. Han spillede en væsentlig rolle for færdiggørelsen af samleværket *Danmarks Topografisk Botaniske Undersøgelse*, der var sat i gang helt tilbage i 1904. Billedet er taget på en ekskursion til Bjergnæs på Lolland i august 1986. Hansen (længst til venstre) bærer på sin uundværlige skuldertaske med piber, tobak og felthåndbøger. De øvrige personer er Jørgen Villadsen (i midten) og Søren Grøntved Christiansen (til højre). Foto: Peter Wind.

som mål for et vandmiljøplanprojekt. Da jorden allerede var samlet på ganske få hænder, var det væsentligt nemmere at opnå en aftale med områdets landmænd, end hvis der stadig havde været 43 lodsejere at forhandle med.

Økonomisk var det en fordel, at Aage V. Jensen Naturfond var villig til at investere i jord i området, hvor fonden købte 106 hektar af Fødevarerministeriet, der havde købt landmændene ud. Det skete i forbindelse med en jordfordeling, hvor de aktive landmænd kunne erhverve erstatningsjord uden for fredningen.

Området var blevet naturfredet i 1994, men denne fredningskendelse gjorde det nu umuligt at hæve vandstanden i området, da man dengang havde været usikker på konsekvenserne. I 2009 blev fredningen for de 225 hektar dog revideret, hvorefter Skov- og Naturstyrelsen på Fyn kunne sætte gang i de praktiske arbejder med at realisere amtets gamle vision med at genskabe en sø. I alt blev der investeret 6,7 mio. kr. i selve projektet.

Som et anlæg under Vandmiljøplan II er der beregnet en teoretisk fjernelse af kvælstof fra landbrugets forurening på ca. 15 tons om året, da søen og de omgivende engarealer fungerer som et rensefilter, hvor nitrat omdannes til luftformigt kvælstof.

For fugle, dyr og planter betragtes projektet også som en stor forbedring. Ude i den nye sø er der etableret tre øer, der med stor sandsynlighed vil blive populære ynglepladser for ænder, gæs, måger og lappedykkere. Projektet skaber også sammenhæng mellem Søby Måe på 40 hektar og Gydemaden på otte hektar, hvor der tidligere fandtes mange sjældne planter.

Der er adgang til området via Ø-havsstien og ad en nyanlagt trampesti langs den sydlige side af den nye sø, samt fra Naturstyrelsens areal ved Vorbjerg, hvor der findes en P-plads.

Mygblomst drænet væk i Vitsø

Mens fuglene af indlysende grunde har nemt ved at komme tilbage i Vitsø, er meget andet natur gået tabt, som har det svært med at genfødes. Især er det gået ud over plantelivet. Det ved vi, fordi en af Danmarks fineste botanikere, Hans Alfred Hansen, blev født i 1925 i Snekkemose på Ærø.

I 1993 skrev Hans Alfred Hansen en bittersød artikel om orkideerne på Ærø, hvoraf otte arter har været kendt fra øen, men formentlig kun tre fandtes stadig og blot i ringe antal.

Især beklagede Hansen den tankefulde ødelæggelse af øens eneste vok-

Det var Alfred Hansen, der i 1964 fandt Mygblomst i rigkæret Gydemaden. Trods eftersøgning er den sjældne orkide ikke genfundet ved Vitsø siden da. Foto: Jimmy Lassen.

sested for den sjældne mygblomst. Her er hans egen beretning:

»Mygblomst blev ved noget af et tilfælde først påvist på Ærø for ca. 28 år siden, nærmere betegnet i 1964, af forfatteren. Men allerede kort efter blev findestedet totalt raseret og ødelagt ved dræning og udtørring. Der blev forinden forsøgt fredning af lokaliteten – men uden resultat! Stedet er – eller rettere var – Gydemade ved Bromaj eller nord for Leby i den inderste, sydøstlige del af Vitsø Nor, og det må i botanisk forstand nærmest betegnes som et »rigkær« med et stort antal mose- og engplanter, et for ærøske forhold helt enestående område med mange for øen sjældne arter, i flere tilfælde endog eneste lokalitet for visse arter! Gydemaden har selvfølgelig eksisteret som sådan siden »Arilds tid« men har næppe nogen sinde været under plov eller opdyrket, har kun været græsset og brugt til høslæt, hvad den enestående flora kun har nydt godt af. Desværre først i 1964 blev stedet undersøgt botanisk og plantebestanden registreret, og 1-2 år derefter blev det hele så ødelagt ved ejerens uforstand!«

Alfred Hansen sluttede sin beretning med disse ord: »Som botaniker fældede man en tåre ved gensynet med stedet efter den totale ødelæggelse ved dræningsforanstaltningerne!«

Alfred Hansen døde i 2008. Han nåede derfor aldrig at opleve nutidens forsøg på at mildne fortidens indgreb i den ærøske natur, han holdt så meget af.

KILDER

Abramsson, Palle: Udtørringen af Vitsø 1784-1964. Museerne i Ærøskøbing Kommune. Årsskrift 2003. 10. årg.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 4. august 2005 og 17. marts 2012.

Hansen, Alfred: En fredningssag. Ærøboen, nr. 2, 1989. 57. årg.

Hansen, Alfred: Lidt om Orkideer på Ærø og om en fin lokalitet, der blev ødelagt. Ærøboen, nr. 2, april 1993. 61. årg.

Hübertz, J.R.: Beskrivelse over Ærø: Et historisk, topografisk forsøg. Gyldendalske Boghandlings Forlag, København 1834.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 334. Rigsarkivet.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 1965. Rigsarkivet.

»Vitsø & Søbygård«. Pjece, Fyns Amt. 2. opl. 2002.

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Vitsø Nor, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 174 fuglearter, som er registreret fra **Vitsø**, pr. 1. februar 2012. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Rødstrubet Lom	(1/1)	Rørhøg	(90/152)	Rødben	(57/148)	Nattergal	(4/8)
Lille Lappedykker	(61/423)	Blå Kærhøg	(14/15)	Hvidklire	(47/239)	Husrødstjert	(1/1)
Toppet Lappedykker	(27/71)	Steppehøg	(1/1)	Svaleklire	(44/198)	Rødstjert	(5/5)
Gråstrubet Lappedykker	(81/683)	Duehøg	(1/1)	Tinksmed	(40/373)	Bynkefugl	(7/11)
Sorthalset Lappedykker	(59/482)	Spurvehøg	(58/236)	Mudderklire	(41/189)	Stenpikker	(10/20)
Skarv	(72/801)	Musvåge	(79/4730)	Stenvender	(1/1)	Solsort	(29/157)
Rørdrum	(1/1)	Fjeldvåge	(16/51)	Odinshane	(2/5)	Sjagger	(9/212)
Fiskehejre	(51/184)	Kongeørn	(1/1)	Sorthovedet Måge	(1/1)	Sangdrossel	(23/89)
Knopsvane	(88/827)	Fiskeørn	(5/5)	Dværgmåge	(3/7)	Vindrossel	(15/137)
Sangsvane	(15/49)	Tårnfalk	(42/62)	Hættemåge	(65/5919)	Misteldrossel	(5/20)
Sædgås	(1/22)	Dværgfalk	(1/1)	Stormmåge	(71/5262)	Sivsanger	(5/8)
Blisgås	(12/73)	Lærkefalk	(3/3)	Sildemåge	(10/16)	Kærsanger	(18/35)
Grågås	(128/13809)	Vandrefalk	(4/4)	Sølvmåge	(60/1581)	Rørsanger	(30/106)
Canadagås	(49/307)	Vagtel	(2/3)	Kaspisk Måge	(1/1)	Gulbug	(26/48)
Bramgås	(33/5729)	Fasan	(5/7)	Svartbag	(28/123)	Gærdesanger	(9/14)
Knortegås	(6/1371)	Vandrikse	(12/13)	Splitterne	(11/30)	Tornsanger	(31/140)
Nilgås	(5/6)	Engsnarre	(3/4)	Fjordterne	(1/1)	Havesanger	(15/25)
Rustand	(1/1)	Grønbenet Rørhøne	(12/13)	Havterne	(5/7)	Munk	(18/28)
Gravand	(71/1035)	Blishøne	(81/17491)	Dværgterne	(5/9)	Skovsanger	(1/1)
Pibeand	(47/5103)	Strandskade	(65/362)	Huldue	(10/47)	Gransanger	(40/142)
Knarand	(52/471)	Klyde	(40/179)	Ringdue	(47/2280)	Løvsanger	(16/37)
Krikand	(78/3419)	Lille Præstekrave	(14/25)	Tyrkerdue	(7/12)	Fuglekonge	(3/44)
Gråand	(89/5073)	Stor Præstekrave	(59/170)	Gøg	(17/32)	Grå Fluesnapper	(6/9)
Spidsand	(19/175)	Hjejle	(27/2424)	Mursejler	(20/152)	Skægmejse	(2/2)
Atlingand	(5/11)	Strandhjejle	(7/11)	Vendehals	(1/1)	Halemejse	(4/31)
Skeand	(79/841)	Vibe	(103/5830)	Stor Flagspætte	(20/27)	Blåmejse	(28/179)
Taffeland	(97/7121)	Islandsk Ryle	(3/4)	Hedelærke	(2/8)	Musvit	(30/120)
Troldand	(81/11607)	Dværgryle	(5/6)	Sanglærke	(33/237)	Træløber	(1/1)
Bjergand	(3/30)	Temmincksryle	(5/8)	Digesvale	(24/1559)	Rødrygget Tornskade	(18/26)
Ederfugl	(3/1252)	Krumnæbbet Ryle	(13/46)	Landsvale	(38/1742)	Stor Tornskade	(6/6)
Sortand	(1/8)	Almindelig Ryle	(40/465)	Bysvale	(15/367)	Skovskade	(6/32)
Hvinand	(54/722)	Brushane	(44/486)	Skovpiber	(3/11)	Husskade	(10/10)
Hjelmskallesluger	(1/1)	Enkeltbekkasin	(1/1)	Engpiber	(42/549)	Allike	(20/4483)
Lille Skallesluger	(2/2)	Dobbeltbekkasin	(54/461)	Gul Vipstjert	(12/15)	Råge	(19/232)
Toppet Skallesluger	(19/61)	Skovsneppe	(1/2)	Bjergvipstjert	(1/1)	Sortkrage	(51/116)
Stor Skallesluger	(2/3)	Stor Kobbersneppe	(1/1)	Hvid Vipstjert	(36/240)	Gråkrage	(59/480)
Hvæpsevåge	(4/9)	Lille Kobbersneppe	(5/10)	Silkehale	(1/5)	Ravn	(29/51)
Rød Glente	(13/25)	Småspove	(8/30)	Gærdesmutte	(24/62)	Stær	(63/5775)
Havørn	(8/8)	Storspove	(34/188)	Jernspurv	(14/21)	Gråspurv	(3/9)
		Sortklire	(25/42)	Rødhals	(18/27)	Skovspurv	(3/13)

Bogfinke	(32/6633)
Kvækerfinke	(4/27)
Grønirisk	(11/23)
Stillits	(18/136)

Grønsiken	(16/806)
Tornirisk	(21/264)
Bjergirisk	(4/33)
Stor Gråsisken	(1/10)

Lille Gråsisken	(2/3)
Dompap	(3/18)
Kernebider	(1/4)
Lapværling	(1/1)

Gulspurv	(37/145)
Rørspurv	(46/162)
Bomlærke	(18/33)

Herunder ses en oversigt over de 5 andre dyr (end fugle), som er registreret fra **Vitso**, pr. 1. februar 2012. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Grøn frø	(1/10)
Citronsommerfugl	(1/1)

Admiral	(1/1)
---------	-------

Tidselsommerfugl	(1/1)
------------------	-------

Sydflagermus	(1/1)
--------------	-------

Plantelivet i Vitso Nor

TBU 33/3: Vitso og Søby Måe

Vitso-Søby Måe-området er en tidligere fjord, som er inddæmmet og mere eller mindre effektivt afvandet. En stor del af området udgøres nu såvidt vides af græsningssenge, og i visse områder finder ralgravning sted.

Trods afvanding og ralgravning findes der tilsyneladende endnu botanisk interessante eng-, strandengs- og -overdrevspartier, og i flere af de gamle ralgrave er der ved at udvikle sig interessante plantesamfund.

Af den rige flora, som kendes fra de forskellige typer af plantesamfund i Vitso-Søby Måe-området, kan under ét nævnes alm. engelsød, børstebladet og liden vandaks, tagrør, tandbælg, langstakket væselhale, enskælet sumpstrå, rødbrun kogeleaks, børstekogeleaks, harrilgræs, stilklos kilebæger (1913, ikke siden genfundet), flerårig knavel, nikkende limurt, gul åkande, hårfliget vandranunkel, kornet stenbræk, gyvel, storbægret stor-kenæb, vild selleri, knudearve, mark-og sumpforglemmegej,

alm. skjolddrager, storskjaller, strandasters, sand-, fjernakset, stjerne-, tykakset, tvebo, trindstænglet og dværgstar, gærdekartebolle (forvildet), enghejre, den meget sjældne ekstremrigkærsorkidé mygblomst, sump-hullæbe, kødfarvet gøgeurt, den sjældne druegåsefod, leverurt, rosendueurt, lancetbladet høgeurt, kambregne, tornløs hornblad, hedelyng, akstusindblad, kærsvinemælk, bølget bunke, den forvildede brombærart *Rubus armeniacus* (fuldt naturaliseret ved et lille vandhul),

stortoppet hvene, markrødtop (ssp. verna) og brudurt.

En botanisk inventering af området er meget ønskelig, da en præcis oversigt over områdets nuværende flora savnes. Således vides det rigkærsparti, hvori der bl.a. voksede mygblomst og sump-hullæbe, nu at være borte, men det er muligt, at andre dele af området stadig kan være af værdi.

Kilder: se Gravesen 1979.